

KANONEN FRA LYNØR HAVN

*Om kanontypen, opprinnelsen, og bestykningen
av fartøyene som deltok i Lyngør slaget i 1812*

HANS PETTER MADSEN

I høstdagene 1995 kunne vi lese i flere av landets aviser at det var gjort et sensasjonelt funn av en av kanon på bunnen av Lyngør havn. Riktignok var funnet gjort på en måte som satte finneren i et noe uheldig lys, men dette skal jeg ikke gå nærmere inn på her. Det som imidlertid ganske snart ble slått fast, var at kanonen måtte stamme fra vraket av "Najaden" som ble senket her under et sjøslag i 1812.

Kanonen viste seg å være i god stand. Da den ble frarøvet sitt beskyttende korrosjonslag dukket det fram flere detaljer, og en etter forholdene godt bevart kanon, kunne senkes i konserveringskaret på Norsk Sjøfartsmuseum.

Kort beskrivelse av kanonen

Da jeg betraktet kanonen lå den allerede nedsenket i elektrolysebadet på Norsk Sjøfartsmuseum. På tross av den begrensede tilgang til kanonen, kunne flere detaljer allikevel observeres. I tillegg hadde Pål Thome, som ansvarlig for konserveringen, tatt en del mål av kanonen før konserveringen tok til.

Total lengde inkl. druen	ca. 175 cm
Lengde fra munning til støtbunn	ca. 150 cm
Lengde fra munningen til siktekornets front	ca. 52 cm
Største diameter ved munningen	ca. 30 cm
Største diameter bak	ca. 40 cm
Diameter ved tappene	ca. 38 cm
Tappene stikker ut fra godset med	ca. 9 cm
Innvendig løpsdiameter ved munningen	ca. 14 cm

Kanonen var i såpass bra stand at flere små detaljer var synlige. Siktekornet, eller visiret som det kalles på en kanon, så ut til å være festet til selve løpet med en nedsenket skrue eller nagle på toppen, og det har en avtrappet form på hver side. I fengpannens bakkant (bak fenghullet) er det et tydelig, men lite, filspor. Dette har antagelig tjent som siktelinje-hjelp. Det kan ellers se ut som om hele fengpannen passer i bredde med visiret på forstykket, og derved danner et sikte med to "korn" som skal ligge over hverandre ved rett sikting.

Hodet har en glatt utsvinget og buet tupp, med en distinkt rett kant ved løpsmunningen. I overgang mellom hodet og forstykket er det en enkel avrundet frise.

Forstykket koner svakt og jevnt ut til noe bakenfor siktekornet, hvor det svinger raskt ut i en bue mot en noe større diameter som bakstykket starter med. Overgangen ligger noe i forkant av tappene.

På den venstre tappen er det stemplet inn *1810*, og på den høyre *MW*.

Bakstykket er helt uten friser, og koner svakt og jevnt ut mot største diameter ved overgang til støtbunnen.

Støtbunnen er normalt "utbulet", og forsynt med tre runde friser. Disse friser har form som minner svært mye om de frisene Carron-fabrikken pleide å bruke på sine Carronader. En stil som var "i skuddet" på denne tiden.

Druen er enkel og ganske butt, med forholdsvis grov diameter på druehalsen, og jevne runde overganger mellom drue, hals og støtbunn.

I tillegg kunne Pål Thome opplyse at det var banket eller risset inn noen romertall på den ytre av frisene på støtbunnen.

Aktuelle kanontyper til sammenlikning

Ved mål av en kanon må det tas i betraktning det målesystem som er benyttet på de dokumenter vi har å støtte oss til. Her oppgis ofte målene i et forhold til løpets innvendige diameter. Målene oppgis altså i antall caliber. De mål vi som oftest har å bygge på er de mål man definerte før produksjonen ble satt i gang, eller de mål som kan tas ut av samtidige konstruksjons-tegninger eller skisser.

De på forhånd fastsatte konstruksjonsmål ble ikke alltid overholdt til punkt og prikke. Under produksjonen gjorde man av praktiske årsaker stadig endringer av større eller mindre omfang. Det er derfor normalt ved de fleste våpensystemene at målene kunne variere noe. Som et eksempel kan det nevnes at for lengdens vedkommende kunne det være snakk om variasjoner helt opp til 2 caliber. Likeledes kunne kanonens godstykkelse ved fenghullet variere med ca. $\frac{1}{4}$ caliber. Vektene som oppgis for både kanon og kule kunne også variere noe. Dette hadde sin bakgrunn i nevnte variasjoner i produksjonen, samt at det var varierende kvalitet på støpejernet, som i sin tur påvirket egenvekten. Omgjøring av opprinnelige mål til moderne mål vil også gi noe avvik. Med disse forhold som bakgrunn må man se på de fleste mål og vekter med en stor grad av fleksibilitet.

Ved mål av løpets innvendige lengde (utboringen) var det normalt at denne ble oppgitt i antall caliber den rette delen av utboringen utgjorde. På mange kanoner er bunnen på boringen avrundet, eller formet som et kammer. Målene jeg her opereres med er det maksimale innvendige lengdemål inklusive den avrundede bunnen eller et eventuelt kammer.

Med utgangspunkt i innvendig løpsdiameter, kan det slås fast at funnet i fra Lyngør havn er en 18 punds(#) kanon. Det vil derfor bare være aktuelt å sammenlikne kanonen med andre 18# kanoner. En slik kanon har gjerne en boring på ca. 13,9 cm, men også her var det variasjoner mellom de forskjellige typer.

De nevnte "normale" avvik i produksjonen for en 18# kanon vil kunne føre til at den totale lengde kunne variere opp mot 30 cm og utvendig diameter opp mot 7 cm, i forhold til opprinnelige konstruksjonsmål. Slike avvik må altså kunne tolereres uten at dette er å se på som annet enn "normale" produksjonsavvik.

Siden den funnne kanon har en form som peker i retning av tidsperioden omkring slaget i Lyngør havn den skjebnesvangre julkvelden i 1812, vil jeg søke å finne svaret på hvilken kanon det kan være, blant de 18 pundere som deltok under dette slaget.

Følgende 18# var i bruk under slaget i Lyngør den 6 juli 1812

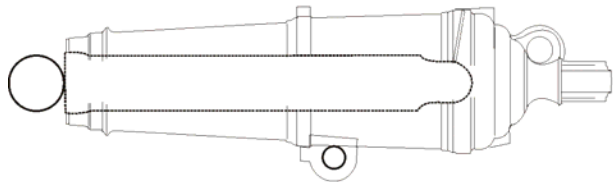
18# Carronade

Carronade er en spesielt kort kanontype som ble satt i prøveproduksjon høsten 1778. Navnet har kanontypen fra The Carron Company Ironwork i Falkirk, Skottland som utviklet og produserte kanontypen. Kanonen ble konstruert som svar på en endring i kamptaktikk man hadde observert de siste tiårene. Kamphandlingene foregikk etter hvert på nærmere avstand enn tidligere. Dette førte til at man ikke lenger hadde det samme behov for langtrekkende våpen.

Lettere våpen med stor kulediameter og derved økt ødeleggelseseffekt på kortere avstand ble derfor stadig mer etterspurt. I år 1779 ble den første produksjon igangsatt og de aller første leveranser fant sted dette år.

På slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var denne svært korte og slagkraftige kanontype blitt meget populær. Fordelen med Carronaden var at den veide langt mindre enn tilsvarende lange kanoner. Med den lille størrelse og lave vekt kunne man dessuten få plass til flere kanoner ombord, og samtidig få et økt caliber på disse. I tillegg krevde de mindre mannskap. Disse små kanonene viste seg å være så knusende overlegne i kamper på forholdsvis kort avstand, at man snart innførte dem på de fleste britiske fartøy. På de store fartøyene som tilleggsskyts, mens enkelte av de mindre fartøyene hadde Carronader som hovedarmering. En annen fordel Carronadene hadde var at de var langt mer presist utformet. På grunn av variasjon i støping av kanon og kuler, samt variasjon i kvaliteten på boringen av løpene, var det etter hvert blitt standard med gode klaringer mellom løp og kule for å unngå problemer. Carronadene var så nøyaktige i løpet at man kunne redusere denne klaring betydelig. Dette førte til langt større effekt, og i tillegg et mindre forbruk av krutt. Fartøyene som deltok under kampene i Lyngør hadde flere størrelser av Carronader ombord, blant disse fantes det to 18 pundere.

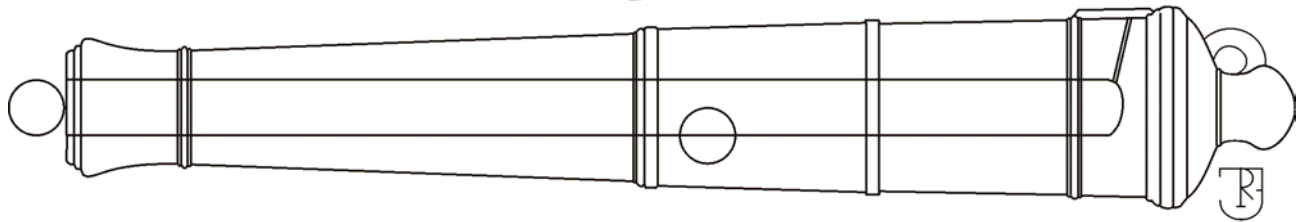
Engelsk Carronade 1805

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Materiale												Støpejern									
Boring (innv. løpsdiam.)												13,1 cm									
Kulediameter												13 cm									
Kulevekt												8,2 kg									
Løpslengde (innv.)												7,4 caliber / 98,3 cm									
Fast bunn + støtbunnens lengde												1 caliber									
Drue og druehals lengde												1,6 caliber									
Total lengde												10 caliber / 131,6 cm.									
Godstykkelse ved fenghullet												1 caliber (NB. kammer)									
Totalvekt uten ladning												508 kg									
Standard kruttladung												1 kg									

18# Lang, av Blomefields modell 1796

Med det voldsomme behovet for kanoner som den store britiske flåte hadde, var det av praktiske grunner ikke aktuelt å kassere kanoner før dette var absolutt påkrevet. Som en følge av dette kunne man utstyre relativt nye fartøy med noe tilårskomne kanoner og omvendt. Det verserte derfor en rekke forskjellige modeller av hvert caliber i aktiv bruk samtidig. Selv om det ikke har vært mulig å oppdrive sikre opplysninger om typen av de lange 18# ombord på de aktuelle britiske fartøyene, er det imidlertid god grunn til å anta at de britiske 18 pundere som deltok under kampene i Lyngør var av Blomefields konstruksjon. Denne kanontypen som også ble produsert ved Carron i Skottland, ble først satt i produksjon i 1796.

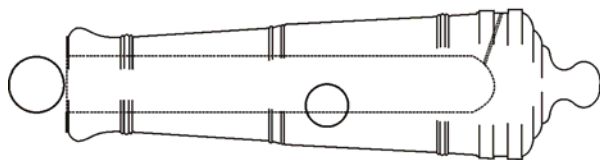
18 Punds model Blomefield 1796

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Materiale	Støpejern																				
Boring (innv. løpsdiam.)	13,4 cm																				
Kulediameter	13 cm																				
Kulevekt	8,2 kg																				
Løpslengde (innv.)	19,2 caliber / 257 cm																				
Fast bunn + støtbunnens lengde	1,7 caliber																				
Drue og druehals lengde	2 caliber																				
Total lengde	22 caliber / 295 cm																				
Godstykkelse ved fenghullet	1,2 caliber																				
Totalvekt uten ladning	2184 kg																				
Standard kruttladning	3 kg																				

18# Modell 1792

Kanonen, som er en meget kort kanontype, ble konstruert i Danmark av undertøymester Jørgensen, og kalles også "Flaadens korte støbejernskanon af Jørgensens modell 1792". Konstruksjonstegningen for denne modell ble forelagt konstruksjonskommisjonen og godkjent den 3 januar 1791. Kanonen er Danmarks første forsøk på å skape en egenkonstruert kort og lett kanon som hadde tilsvarende egenskaper som Carronaden, men om mulig med noe redusert rekyl. Kanonen var tiltenkt de nye briggene som var under oppføring. Siden disse snart stod ferdig, ble produksjon igangsatt før man hadde foretatt skikkelige prøveskytinger. Ved prøveskyting viste det seg heldigvis at den hadde svært gode egenskaper.

Kanonen ble produsert i to forskjellige versjoner. De aller første hadde kammer i løpet, mens den andre typen var boret med normal rund bunn. Versjonen med kammer ble kun produsert i 5 eksemplarer ved Fritsø jernverk. Disse ble sendt til Danmark for testskyting og vurdering, men kun et par av dem kom fram, da fartøyet som fraktet dem strandet. Modellen med normal boring ble produsert ved både Fritsø jernverk og Moss jernverk. Denne versjon ble produsert i et antall av 74 stykker. Produksjonen av begge typer fant sted i året 1792. Så vidt man vet finnes det ingen bevarte eksemplarer av denne type kanon.

18 Punds Model 1792 Kort

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Materiale	Støpejern																				
Boring (innv. løpsdiam.)	13,99 cm																				
Kulediameter	13,30 cm																				
Kulevekt	8,8 kg																				
Løpslengde (innv.)	7,75 caliber / 108,4 cm																				
Fast bunn + støtbunnens lengde	1 caliber																				

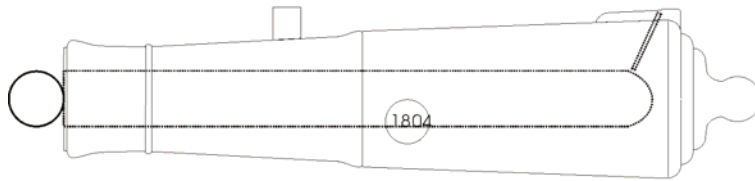
Drue og druehals lengde	1 caliber
Total lengde	9,75 caliber / 135,4 cm
Godstykkelse ved fenghullet	0,75 caliber
Totalvekt uten ladning	520 kg
Standard kruttladning	1,5 kg

18# Høyers system 1804, kort

Kanonen som er en kort og forholdsvis lett kanon, ble produsert ved Stafsjö jernverk i Sverige, Moss jernverk i Norge og ved Carron jernverk i Skottland. Også denne kanonen ble produsert i flere versjoner. I hovedsak dreide det seg om tre varianter. Den opprinnelige konstruksjon var basert på en godstykkelse på 0,87 caliber, og hadde en beregnet totalvekt på 1632 pund. I perioden 1804-1822 ble det ved disse tre jernverk produsert minst 225 stykker. Tallet er noe usikkert, da det er uvisst hvor mange som gikk tapt under krigen 1807-1814. Hovedproduksjonen fant sted i Sverige og i Moss, mens det i året 1822 ble støpt en del også ved Carron i Skottland. Disse hadde bl.a. et noe annerledes sikte enn de nordiske.

Av 18# kort Høyer er det bevart en del eksemplarer. Ved Marinemuseet i Horten finnes to versjoner av kanonen. Både den produsert ved Carron og den produsert i Moss. De samme finnes også ved Historisk våbensamling i København. Etter krigens slutt i 1814 ble en del av de danske kanonene av denne type montert som landartilleri på Dannevirkeskansen på grensen mellom Danmark og Tyskland. Flere av disse skal være bevart ved museer i Berlin og Wien. Ombord på fartøyene som forble i Norge etter krigens avslutning befant det seg ca. 126 slike kanoner. Enkelte eksemplarer av disse er i dag i privat eie i Norge.

18 Punds System 1804 Kort

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Materiale	Støpejern																				
Boring (innv. løpsdiam.)	13,88 cm																				
Kulediameter	13,30 cm																				
Kulevekt	8,8 kg																				
Løpslende (innv.)	10,75 caliber / 149,2 cm																				
Fast bunn + støtbunnens lengde	1 caliber																				
Drue og druehals lengde	1 caliber																				
Total lengde	12,75 caliber / 177 cm																				
Godstykkelse ved fenghullet	0,92 caliber																				
Totalvekt uten ladning	919,5 Kg.																				
Standard kruttladning	1,5 kg																				

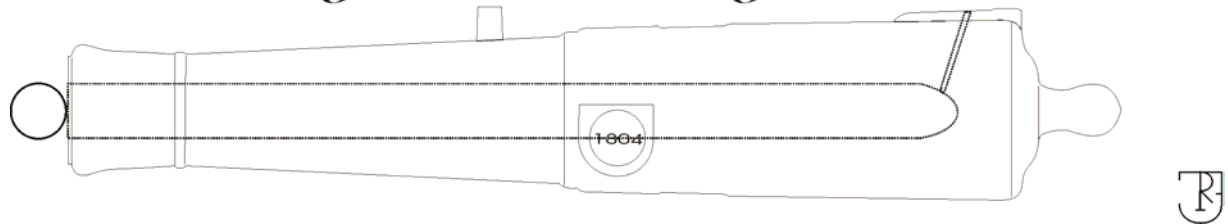
18# Høyers system 1804, lang

Mens de korte kanonene vi har sett på har sitt tydelige slektskap fra Carronaden, er denne lange kanonen en egen og etter tiden ny og moderne type. Typen ble konstruert for bruk som øverste batteridekks-kanon på de mindre linjeskipene.

Den ble kun produsert ved Stafsjö jernverk i Sverige, og i et antall på bare 30 stykker. Dette skjedde i tidsrommet 1804 til 1807. En del flere var i bestilling da krigen med Sverige brøt ut i 1808. Antallet av disse er ikke kjent. Likedan er det eksakte år da produksjonen opphørte i Sverige også ukjent. De siste som var i bestilling og klare for leveranse, ble ved krigens ut-

brudd beslaglagt av svenskene, og benyttet bl.a. på festningen Karlsborg. Av denne grunn er det bevart et eksemplar ved det svenske artillerimuseum i Stockholm. Det finnes også et eksemplar bevart ved Historisk våbensamling i København.

18 Punds System 1804 Lang

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Materiale											Støpejern										
Boring (innv. løpsdiam.)											13,88 cm										
Kulediameter											13,30 cm										
Kulevekt											8,8 kg										
Løpslende (innv.)											16 caliber / 222 cm										
Fast bunn + støtbunnens lengde											1,75 caliber										
Drue og druehals lengde											1,25										
Total lengde											19 caliber / 263,7 cm										
Godstykkelse ved fenghullet											1,17 caliber										
Totalvekt uten ladning											1912,5 Kg.										
Standard kruttladning											3 kg										

Hvilken type kanon er funnet

Fritsø jernverk brukte merket (FW), (Kronet FW) eller (Kronet L). Moss jernverk brukte fra 1749 til 1766 merket (AW), eierne het da Ancher & Wærn. Fra 1780 og fram til produksjonsstans i 1810 benyttet man (MW). I mellomtiden ble det antagelig benytte varierende merker pga. en periode med turbulent eierstruktur i bedriften. Stafsjö jernverk i Sverige brukte merket (VB), og produserte kanoner fra 1695 til 1822.

Av de 18# kanoner som deltok ved kamphandlingene i Lyngør i 1812 var det tre av dem som hadde visir (siktekorn). Det var Carronaden og de to av Høyers konstruksjon. Carronaden er ikke sammenlignbar med kanonen som ble funnet. Både målne og den helt spesielle form tilsier dette. Den lange av Høyers 18 pundere er nesten en meter lenger enn den som ble funnet. Den korte 18 punderen av Høyers konstruksjon er altså den eneste som har sammenfallende mål. I tillegg er kanonen fra Lyngør stemplet *1810* på den ene tappen og *MW* på den andre, noe som betyr at den er produsert ved "Moss Werck" i året 1810, hvilket stemmer over ens med produksjonsopplysninger derfra. Kanontypen ble produsert her fram til og med året 1810.

Tøjmester Christian Høyer

Christian Høyer var født den 14 november i 1758 på herregården Irup i Danmark. Han startet sin militære karriere i meget ung alder, da han bare 13 år gammel meldte seg som frivillig kadett. Han var en iherdig student og den 27 desember 1780, 22 år gammel, fikk han tittelen sekondløytnant. Senere deltok han i lærerstaben ved Søkadetakademiet i København, hvor han underviste i matematikk. I mellomtiden får han tittelen Premiærløytnant. Nå reiser han ut i Europa for å studere hydrostatik og artilleri. Reisen går til Frankrike, Holland og England, og varer fram til 1794, da han som "fullbefaren" vender hjem igjen til Danmark.

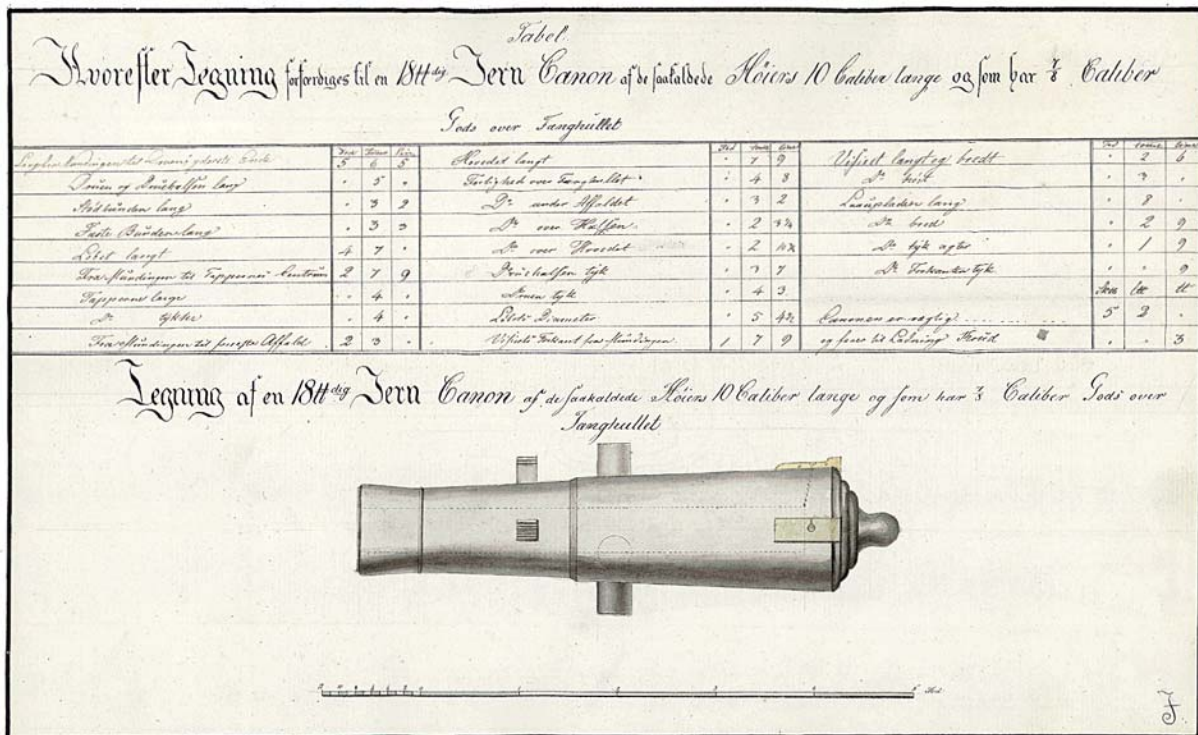
Her trer han inn som medlem av Konstruktionskommissionen og tar opp igjen matematikkundervisningen ved Søkadetakademiet, hvor han underviser fram til 1796. Han innsettes som medlem av Regleringskommissionen i 1795 og i 1796 utnevnes han til Kapteinløytnant. Senere samme år trer han inn som medlem av Defensionskommissionen, og i 1800 utnevnes han til Kaptein. Den arbeidsomme og meget dyktige Christian utnevnes så til Tøymester den 20 mai 1803, en stilling av høy rang og med en årlig inntekt på 1400 Rdl. Det er mens han innehar denne post at han konstruerer de så kaldte Høyers 18# støbejernskanoner av system 1804. Systemet bestod av to typer, den lange 18# som er har beskrevet tidligere, og den korte, også omtalt under betegnelsen 10 caliber lange.

Christian Høyer nyter stor respekt for sine kanoner, og rekker også å bli utnevnt til medlem av Videnskabernes Selskab før han legger ned sitt jordiske verktoy den 11 august 1809 i Wiesbaden.

Men lenge etter Høyers død ble det konstruert nok en kanon innenfor dette system, en med 13 caliber løpslengde. Denne siste av system 1804 ble konstruert av Søtøymester P.M.Tuxen så sent som året 1824. Denne typen har brogbøyle over druehalsen, og er således lett å skille fra den 10 caliber lange selv om den for øvrig er nærmest helt lik med unntak av den noe økte lengde.

Høyers korte 18#, system 1804

En av de mange bevarte tegninger av Høyers populære kanon finner vi i Svend Christian Poulsson's Haandbog i Søartilleri, som han utarbeidet i perioden 1821-1823.

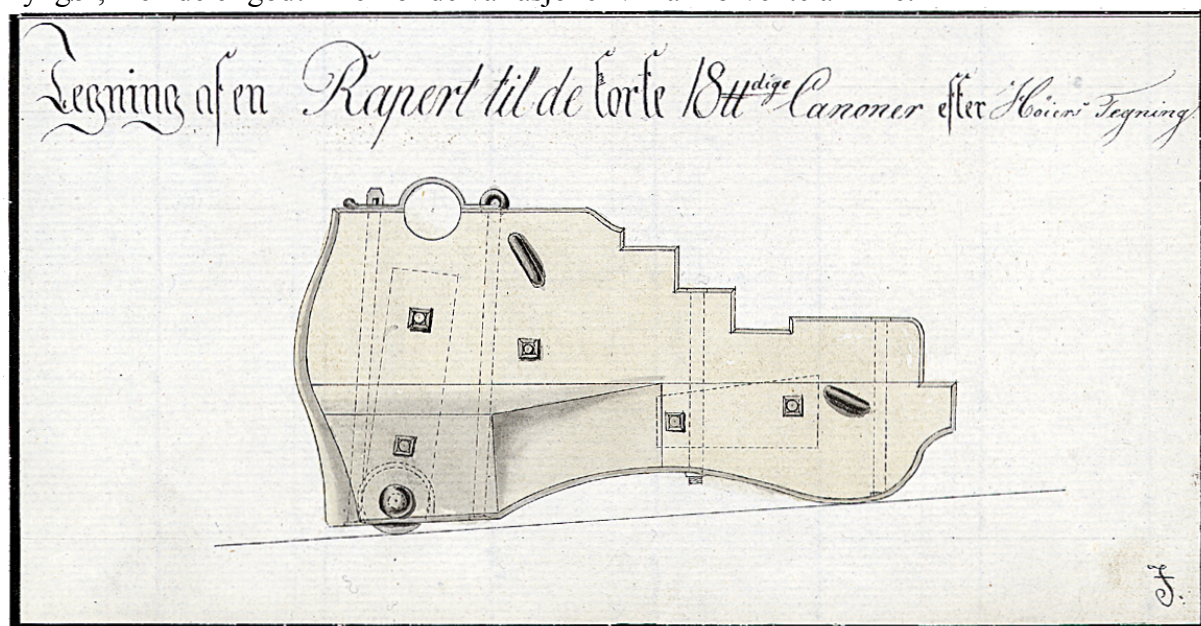
Tabellen på tegningen inneholder følgende opplysninger:

	Fod	Tomme	Linie	Omregnet til cm.	Tilsvarende mål tatt ved NSM, cm
Lang fra Mundingen til Druens yderste Ende	5	6	5	173,82	175
Druen og Druenhalsen lang		5		13,09	
Stødbunden lang		3	2	8,29	
Faste Bunden lang		3	3	8,51	
Løbet langt	4	7		143,94	

Fra Mundingen til Tappernes Center	2	7	9	83,09	
Tapperne lange		4		10,47	9
D ^o tykke		4		10,47	
Fra Mundingen til forreste Affald	2	3		70,66	
Hovedet langt		7	9	20,28	
Førlighed over Fænghullet		4	8	12,21	
D ^o under Affaldet		3	2	8,29	
D ^o over Halsen		2	3 ¼	5,94	
D ^o over Hovedet		2	10 ² / ₃	7,56	
Druehalsen tyk		3	7	9,38	
Druen tyk		4	3	11,12	
Løbets Diameter		5	4½	14,07	
Visirets Forkant fra Mundingen	1	7	9	51,69	52
Visiret langt og bredt		2	6	6,54	
D ^o høit		3		7,85	
Laasepladen lang		8		20,94	
D ^o bred		2	9	7,20	
D ^o tyk agter		1	9	4,58	
D ^o Forkanten tyk			9	1,96	
	Sk#	l#	#	Omregnet til Kg.	
Canonen er vægrtig	5	2		815,59	
og faer til Ladning Krud			3	1,5	

Lengde fra munning til støtbunn ble på kanonen fra Lyngør målt til 150 cm. Dette tilsvarer den Faste Bunden lang pluss Løbet langt, som i følge tabellen utgjør 152,45 cm.

Som tidligere nevnt forekom det til dels betydelige variasjoner under produksjonen. Det er ikke bevart nøyaktige opplysninger over alle de større eller mindre modifikasjoner den opprinnelige konstruksjonen ble underlagt. Som ovenstående tabell viser er ikke målene helt sammenfallende med de mål som er oppført tidligere, eller de mål som er tatt av kanonen fra Lyngør, men de er godt innenfor de variasjoner vi kan forvente å finne.

Raperten til Høyers 18# korte kanon kunne i følge Svend Christian Poulsson se slik ut. Men det ble også benyttet andre typer raperter i den tiden kanonen var i aktiv bruk.

Produksjon

Moss jernverk hadde i mange år, på slutten av 1700 tallet, slitt med kvalitetsproblemer på sine kanoner. Journaler fra Commercecollegiets norske sekretariat inneholder side opp og side ned med saker om kanoner fra Moss jernverk som eksploderte under prøveskytingen. Det ble diskutert opp og ned om hva årsaken kunne være. Om det var jernets kvalitet eller støpeteknikken. Noe egentlig svar på dette ble aldri fremlagt. Disse uheldige omstendigheter førte til mye problemer og store økonomiske tap både for jernverket og den dansk-norske marine. Etter å ha arbeidet i mange år med denne problematikken resulterte det bl.a. i at man øket godstykkelsen noe på kanonene for at de skulle tåle mer. Dette sammen med stadig økt kompetanse innenfor støpeteknikken førte til at man ved utgangen av 1700-tallet hadde løst problemene. Nå var kanonene fra Moss verk ansett for svært gode. Admiralitetscollegiet i København gikk endog så langt at de i et brev til verkseier Bernt Anker, datert 26 januar 1799 uttalte at : ”De i de senere tider fra Mosse-verk leverte gode kanoner har skapt sådan tillit hos søetaten...at vi for tiden bør anse den kgl. flåte mest betrygget med kanoner fra dette verk.”

Imidlertid ble det nye vanskeligheter etter Bernt Ankers død i 1805. Det enorme industri-imperiet han hadde bygget opp ble nå lagt under et kommiss-styre. Ansvaret for driften av selve jernverket ble overlatt til Lars Semb, som for øvrig hadde fungert i denne stilling allerede i noen år. Men det viste seg at det nye kommiss-styre ikke maktet å få alle ledd i forsyningslinjene til å fungere. Det var det enorme behovet for forsyninger av kull til masovnene som sviktet.

Det var i 1804 man startet opp produksjonen av de korte 18# av Høyers konstruksjon. For ikke å havne i samme situasjon som man hadde vært i på 1700-tallet, med hensyn til støpe-kvaliteten, bestemte man seg i 1805 for å øke godstykkelsen fra den opprinnelige 0,87 caliber gods, som Høyers opprinnelige konstruksjon viser, og opp til 0,92 caliber gods. Produksjonen av denne variant, som i følge dokumentasjonen skulle få en vekt på 1840 pund, ble altså kun foretatt ved Moss jernverk.

Den forserte kanonstøpingen som krigen førte med seg hadde gått hardt ut over Masovnene, som nå var i en elendig forfatning. Rett før krigens utbrudd i 1807 hadde Semb bestilt ildfast stein til ovnene i fra England. En leveranse som på grunn av krigens utbrudd aldri ble effektivert. Som en følge av den voldsomme produksjonen og den strenge vinterkulden måtte man i 1809 stenge masovnene for å etterse og om mulig reparere disse. Det viste seg da at den ene av ovnene var totalt ubrukelig, mens den andre med nød og neppe ville kunne la seg reparere. Etter at Kommandør Fisker hadde besluttet å standardisere skytset på de nye norske briggene ble det rettet en innstendig anmodning til bestyrer Semb, om å gjøre hva han kunne for å få i gang produksjonen av de korte 18 punderne. Årsaken til at denne anmodning gikk til Moss jernverk var at ingen andre jernverk i Danmark eller Norge for tiden var produksjonsdyktige. Til reparasjonen av masovnen trengtes mye ildfast stein. Dette viste seg å være så vanskelig å oppdrive at man måtte gå til det skritt å låne ildfast stein fra demonterte masovner på andre jernverk. Dette førte til at masovnen ikke stod ferdig til bruk før våren neste år.

Da den første støpingen, som fant sted i april 1810, viste seg å være vellykket, ble det lagt inn en bestilling på 72 kanoner til bestyking av de 4 nye briggene. Imidlertid klarte Semb bare å levere 65 stykker, da man gikk tom for kull til masovnen, samt at noen av kanonene på nytt sprang under prøveskytingen. Men ennå var ikke problemene over for Moss jernverk. Prisen på kanonene ble, som for tidligere bestillinger, fakturert med 45 Rdr. pr. skippund. Men da kanonene var levert klaget Admiralitetskollegiet på prisen og hevdet at den ikke var akkordert på forhånd. Resultatet av dette var at Lars Semb måtte slå av til 40Rdr. pr. skippund. Noe som førte til et betydelig dårligere driftsresultat for Semb.

Bak på støtbunnen på kanonen som ble funnet i Lyngør er det slått inn noen romertall. Det står V . IIII . X. Dette er en vektangivelse, og var således avgjørende for prisen på kanonen.

Denne aktuelle kanon veide altså 5 skippund, 4 lispund og 10 pund (836,6 kg). Betalingen de fikk for denne kanonen ble da 209Rdr. 1 ort og 1 skilling.

Bak på druen ser det ut til at det er slått inn noen andre romertall. Her står det antagelig I V III. Foreløpig er det ikke avklart hva denne inskripsjon står for, men det er tenkelig at det kan være angivelse av serienummer eller andre produksjonsdata. Det kan også ha sammenheng med testskyting.

Hvilke skip førte de forskjellige kanontyper

Under slaget i Lyngør havn den 6 Juli 1812, ble vår nasjonale stolthet, fregatten ”Najaden”, senket etter voldsom kanonild fra det engelske linjeskipet HMS ”Dictator”. ”Najaden” fikk så mange treffere at det til slutt eksploderte og sank. Etter snart 200 år med berging, nedbryting og mudringsarbeider er ikke lenger rester etter vraket av ”Najaden” synlig på bunnen i Lyngør havn.

Dersom en kanon blir funnet i havnen er det noe raskt å trekke den slutning at vi har å gjøre med en kanon fra ”Najaden”. Det er ekstra usikkert når man kan konstatere at kanonen er en 18 punder, da det faktisk kun var HMS ”Calypso” av de deltagende fartøyer som ikke hadde 18 punds kanoner i sin bestykning.

Hvilken type bestykning hadde så de forskjellige deltagerne under kamphandlingene i Lyngør?

Britisk side

De britiske fartøyer bestod av HMS ”Dictator”, som var en 3. rate av Inflexible klassen, samt briggen HMS ”Calypso”. De to siste fartøyene i den britiske styrke, HMS ”Podargus” og kanonbriggen ”Flamer” var blitt avskåret fra å delta i Lyngør. Dette skyldtes at ”Podargus” tidligere på dagen hadde grunnstøtt ved Buskjærsteinen utenfor Bjørø. Her lå fartøyet utsatt til, og var under ild fra 6 punderne på landbatteriet på Digernes (Dyrnes) på Borø. ”Flamer” ble derfor beordret til å assistere ”Podargus” med å komme seg løs fra skjæret. Etter hvert kom også flere kanonjoller i posisjon og tok opp kampen med de britiske briggene. Når britene endelig kom løs, stakk de til havs for å unngå de etter hvert svært så innpåsletne norske kanonjollene.

HMS ”Dictator”s bestykning var opprinnelig på 64 kanoner. I forbindelse med innføringen av Carronaden som standardvåpen ble en del av det tidligere skytset byttet ut med 32# Carronader, samt at bestykningen ble økt til totalt 68 stykker. Bestykningen under slaget i Lyngør bestod av:

26 stk 24# kanoner
26 stk Blomefield 1796 lange 18# kanoner
6 stk 9# kanoner
8 stk 32# Carronader
2 stk 18# Carronader

HMS ”Calypso”s bestykning bestod av:

16 stk 32# Carronader
2 stk 6# kanoner

Dansk-norsk side

De dansk-norske fartøyer bestod av Fregatten ”Najaden”, samt briggene ”Kiel”, ”Lolland” og ”Samsø”. I tillegg dukket det etter hvert også opp en del kanonjoller og kanonsjalupper. Fra

Øster Riisøer divisjon deltok kanonjolle "N^o1" og "N^o4", som begge var stasjonert på Lyngør, samt kanonjollene "Peder Krabe", "Østerriisøer N^o1" og "Østerriisøer N^o2", som var hjemmehørende i Risør.

Fra den Arendske divisjon deltok kanonsjaluppen "Kiøge Bugt" og kanonjolle "N^o3", som var stasjonert i Borøkilen, samt kanonsjaluppene "Moss" og "Den anden April", samt kanonjollene "N^o11", "N^o13", og til sist "Thygeson N^o1", som alle var hjemmehørende i Arendal.

"Najaden"s bestykning da hun som ny forlot København bestod av 26 stk. lange 18# kanoner, 6 stk. 18# Carronader og 4 stk. 6# kanoner.

Mens "Najaden" lå for reparasjon i Kristiansand i perioden 13 mars til 11 mai 1812, ble Carronadene og de fire 6 punderne skiftet ut til korte 18 punds kanoner. Det vil si at når hun går fra Kristiansand har hun en bestykning bestående av:

26 stk System 1804 lange 18# kanoner

10 stk Modell 1792 korte 18# kanoner.

"Kiel", "Lolland" og "Samsø" hadde identisk bestykning, som bestod av:

18 stk System 1804 korte 18# kanoner av Høyers modell

2 stk 6# kanoner

Kanonjollene og kanonsjaluppene, skulle være utstyrt med like kanoner. Imidlertid var det vanskelig med leveransen av kanoner og dette førte til noe variasjon i bestykningen. For de jollene som deltok i Lyngør var bestykningen:

1 stk 24# kanon. Det fantes etter alt å dømme to forskjellige typer på disse fartøyene. Dette var antagelig Høyers modell og Gustmeyers modell.

Som dette viser er det kun de norske briggene som førte korte 18 punder av Høyers system 1804. Denne kanontypen var jo også fremstilt nettopp med tanke på å bli benyttet på disse fartøyene. Er det så mulig å si noe om hvilken av våre tre brigger som førte den funnene kanonen under slaget?

Hva skjedde med kanonene

HMS "Dictator" og "Calypso" seilte begge av gårde etter slaget uten å ha tapt en eneste kanon.

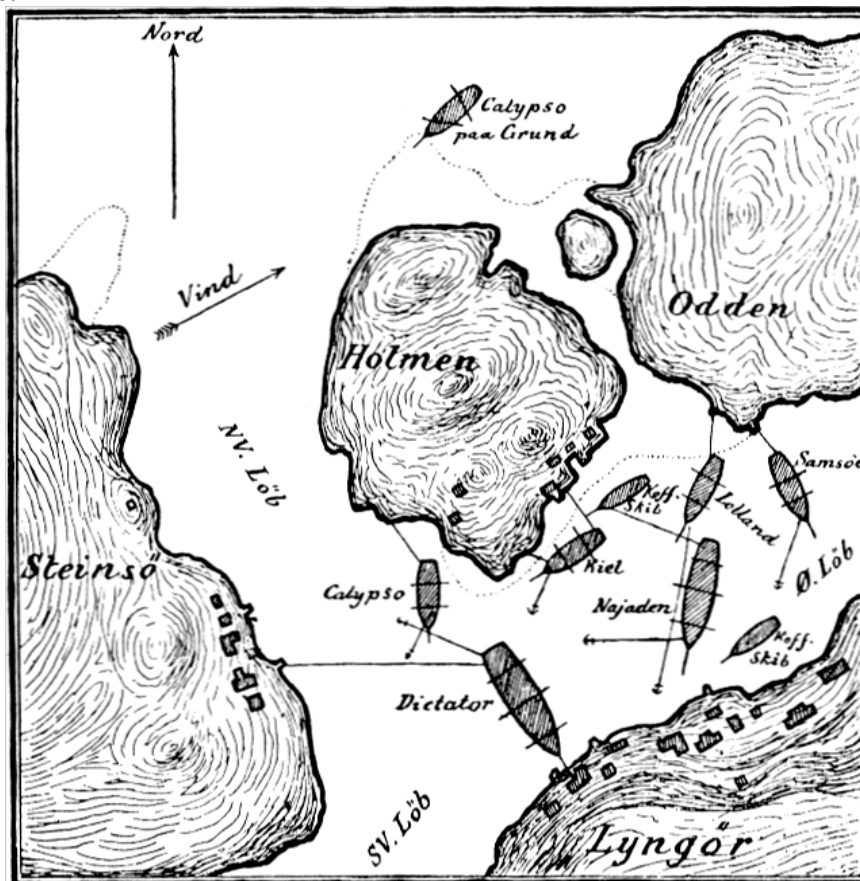
"Samsø" tapte heller ingen kanoner. De fikk ikke brukt dem heller, da de lå slik til at de ikke kunne skyte på fienden uten å treffe sine egne. Mot slutten av kampene ble briggene gitt ordre om å trekke seg tilbake. Det var da kun "Samsø" som var i stand til dette. De kom seg ut av situasjonen og rapporterte om 3 treff i skroget, samt en del riggskader, men ingen skader på bestykningen.

"Lolland", som var blitt liggende under styrbord låring av "Najaden", fikk kun benyttet sine to 6 punds baugkanoner. Hun var gått på grunn under oppankringen, og de fikk ikke flyttet henne før fienden gikk til angrep. Med unntak av skadene etter grunnstøtingen fikk hun ingen større skader på batteri eller skrog. Ikke før mannskapet stakk henne i brann for at fienden ikke skulle få fatt i fartøyet. Det lyktes dog engelskmennene å slukke brannen før fartøyet tok særlig stor skade.

"Najaden" hadde lagt ut spring på styrbord side for å kunne svaie opp skipet, slik at de skulle bli liggende med hele styrbord batteri mot innløpet, for derved å kunne besvare et eventuelt angrep. Dette gikk imidlertid ikke. "Lolland" som under oppankringen var gått på grunn rett aktenfor "Najaden" sperret for denne manøver. Ved babord baug lå det i tillegg en koffardibrigg og sperret muligheten denne veien. "Najaden"s posisjon var derfor låst i en slik vinkel i

forhold til fienden at de kun fikk 5 eller 6 av de lange 18 punderne til å bære. Mot den enorme ildkraften HMS "Dictator" kunne stille opp med, var kampen raskt avgjort. Ved et lag fra linjeskipet gikk "Najaden"s rigg i dekket, med den virkning at dekket ble knust og falt ned på batteriet, som derved ble "demontert". Det vil si at kanonene falt ut av sine raperter, og fullstendig satt ut av spill. Snart kom også "Calypso" i posisjon og åpnet ild mot de dansk-norske fartøyene. Situasjonen var svært fordelaktig for britene, og ildkraften voldsomt skjevfordelt. Begge de britiske fartøyer hadde muligheten til å benytte hele sine babord batterier. Med en samlet britisk ildkraft på 12 stk. 32# Carronader, 13 stk. 24# og like mange lange 18#, samt 3 stk. 9# og en 6# var overmakten knusende. Mot de dansk-norske fartøyers 5 til 6 stk. lange 18#, 3 stk. 6# og etter alt og dømme noen få korte 18#, var kampen avgjort på mindre enn en halv time. "Ved Reisningens Fald kantrede Fregatten, synkende til over Batteriet med Bagbords Side, og paa samme Tid begynte Ilden, der udbrød paa flere Steder, at tage Overhaand, efterat den adskillige gange var bleven slukket". Brannen ombord var snart så voldsom at ingen redning var mulig, og hun kantret til slutt helt over og sank.

Etter kampene ble det resterende mannskap fra "Najaden" benyttet i bergingsarbeidene, og hele skipsladninger av "Najaden"s gods ble hevet og sendt til Fredriksvern. Til sammen ble minst 18 batterikanoner og alle de 10 korte 18# skansekanoner berget. Kanonene ble underlagt ny testskyting for sikkerhets skyld. Under denne test sprang en av de lange kanonene i luften. Minst fem som holdt mål, ble senere plassert på Risøen. Bergingsarbeidene holdt på fram til utgangen av oktober. Det er ikke verifisert om alle batterikanonene ble berget, men alt tyder på dette.

Situasjonsriss fra slaget

"Kiel" som lå til styrbord for "Najaden", og nesten helt inn til land mot Holmen, fikk etter sigende kun en, av sine 6# baugkanoner til å bære mot fienden. Beregninger av fartøyenes posisjoner og mulige skuddvinkler tyder imidlertid på at de også har fått noen av sine 18 punderne til å bære. Det er på dette punkt noe sprik i den historiske dokumentasjon, men ting tyder på at

de fikk benyttet 3 av 18 punderne. Under kampene fikk "Kiel" ganske hard medfart på både skrog og rigg. Blant annet fikk hun en treffer på babord side, ved en av de brukbare kanonene. Ved denne hendelse heter det at kanonen "blev demontert". Denne hendelse var også avgjørende for at de til slutt måtte oppgi kampen mot overmakten og stryke sitt flagg. Alle lettbåtene var ødelagt, så mannskapet måtte bli ombord. Briggen blev derpå besatt fra "Calypso" og hele besetningen gjort til krigsfanger.

Etter kampene måtte "Kiel" til Kristiansand for kjølhaling og omfattende reparasjoner.

Selv om den havgående styrke nå var satt ut av spill fortsatte vi kampen ved hjelp av kanonjollene, som tilhørte i Lyngør. Senere ankom flere kanonjoller som sammen gikk til angrep på de britiske fartøyene. Men det var nå for sent til å kunne utrette særlig mye, og snart var britene på vei ut av havna. Men kanonjollene gav seg ikke, og klarte til slutt å tvinge britene til å gi fra seg både krigsfanger og de to briggene de hadde tatt på slep. Under denne forfølgelse fikk en av kanonjollene en drept, og en annen av jollene fikk en alvorlig lekkasje og sank. Etter å ha sluppet fra seg kanonen på bunnen, fløt jollen opp igjen med bunnen i været. Kanonen ble senere berget og ført til Risør.

Sluttresultatet av kampene var forferdelig for vår del. Av "Najaden"s 315 mann var bare 102 uskadde. Av de øvrige ble 127 drept eller døde senere av sine sår, mens 86 mann var såret. I tillegg ble 2 losere drept, samt at "Lolland" rapporterte om 1 død og 2 sårede, "Kiel" hadde 3 døde og 7 sårede, "Samsø" 2 døde og 5 sårede og kanonjolle "Nr.1" meldte om en død. Det ble anlagt en massegrav i Lyngør hvor våre døde ble lagt til hvile, sammen med 3 døde engelskmenn. Den 18 august 1847 ble det reist en bauta ved graven til minne om de falne.

Hvilket fartøy førte kanonen som ble funnet

Når man ser på posisjonen hvor kanonen ble funnet, er det praktisk talt nøyaktig der "Kiel" lå under kampene. Når det så er klart at denne kanontypen kun fantes på de 3 dansk-norske briggene, og at "Kiel" fikk en av sine kanoner "demontert" ved en treffer, er det realistisk å anta at denne kanonen må ha falt ut av raperten og gått til bunns her.

Konklusjonen må bli at kanonen som ble funnet i oktober 1995 opprinnelig har stått ombord på "Kiel".

Orlogsbriggen "Kiel" ble sjøsatt den 22 februar 1809 i Neumünster, og ble opprinnelig bestykket med 16 stk. 24# Carronader. Ved fartøyets ankomst til Norge i begynnelsen av 1810, fikk Kommandør Fisker tillatelse til å standardisere skytset på briggene i Norge. Som følge av dette ble det støpt det nødvendige antall av Høyers korte 18# ved Moss jernverk. Disse sammen med tidligere støpt kanoner på Stafsjø ble så den nye standardutrustning for samtlige av de 7 norske brigger.

"Kiel"s kanon ble altså liggende på bunnen av Lyngør havn fra kampkvelden den 6 juli 1812 og frem til oktober 1995, da noen dykkere hevet noe de mente var en mooring, men som senere viste seg å være en kanon.

Selv om det finnes flere bevarte eksemplarer av Høyers system 1804 kort 18 pund, er den ikke mindre interessant av den grunn. Kanonen er høyst sannsynlig den eneste som man med rimelig sikkerhet kan relatere til et navngitt fartøy og en konkret kamphandling. Den var i aktivitet under mesteparten av slaget i Lyngør. Den var norskprodusert, og i tillegg fra den aller siste serie kanoner som noensinne ble støpt ved Moss Werck. Jernverket la ned sin produksjon i 1810, det samme år som kanonen ble støpt. Videre representerer den et stykke kystkultur med sterke relasjoner til Sørlandskysten og i særdeleshet til Lyngør og en av norgeshistoriens mest kjente sjøslag.

Kilder

Først og fremst rettes det en hjertelig takk til følgende bidragsytere. Uten deres velvillige innsats og vidtrekkende kunnskap ville det ikke vært mulig å samle dette stoffet.

Steinar Sandvold, Norsk Forlishistorisk Forening:

Kamphandlingene i Lyngør, kanoner offiserer og fartøyer i den dansk-norske marine.

Trond Johannessen, Norsk Forlishistorisk Forening:

En oversikt over de aktuelle kanontyper med beregninger, tekniske data og tegninger.

Arne Johan Berg, Norsk Forlishistorisk Forening:

Fartøyenes bestykning, konstruksjon, skuddvinkler, beliggenhet, manøvrering, mm.

Øvrige kilder

H.G.Garde: Den dansk-norske sømagts historie 1700-1814, Kbh.1852

Otto Blom: Ældre danske metal- og jernstykker. Kbh.1889

Landgraff: Fra gamle Dage i Nedenæs, Grimstad 1898

Victor Hansen: Vore Søhelte, Kbh. 1898

C.F.Wandel: Søkrigen 1807 til 1814, Kbh. 1915

Kaptein Johannes Schiøtz: Stavern forts og Fredriksvern verfts historie, Larvik 1919

T.A.Topsoe-Jensen og Emil Marquard: Officerer i den Dansk-Norske Søetat 1660-1814, og den Danske Søetat 1814-1932, Kbh. 1935

F. Beutlich: Norsk Tidsskrift for Søvesen 1935, 36, 37, 38, 39, 40

F. Beutlich: Norges sjøvæbning 1810-1814, Oslo 1940

Lauritz Opstad: Moss jernverk, Moss 1950

Daniel Danielsen: Dypvåg Gårds- og slektshistorie bd.3, Oslo 1965

Ole Louis Frantzen: Den danske flådes karronader, Maritimkontakt 3, Kbh. 1982

Brian Lavery: The Arming and Fitting of English Ships of War 1600-1815, London 1987

Egon Eriksen og Ole Louis Frantzen: Dansk Artilleri i Napoleonstiden, Kbh. 1989

Hans Petter Madsen: Rapport til NSM etter undervannssøk i Lyngør havn, Oslo1997

Ole Louis Frantzen, Michael H.Mortensen, Niels M.Probst og Sven E.Thiede: Dansk Søartilleri 1400-2000, Kbh. 1999

Stein Moen: Orlogsbriggene i Den Norske Kyst Defension 1807-1814

Anonsen: Slaget ved Lyngør

Trond Johannessen: Gamle Norske og danske måleenheter (manuskript)

Odd Fjell: Nøkkel for identifisering av 1800-tallets norskbrukte skyts (manuskript)

Odd Fjell: 18 punds kort kanon L/10 m 1804 av Høyers konstruksjon, med tekniske bakgrunnsopplysninger utarbeidet for Norsk Sjøfartsmuseum. (rapport)

Marinens bibliotek Kbh.: Informasjonsblad for Najaden 1811-1812

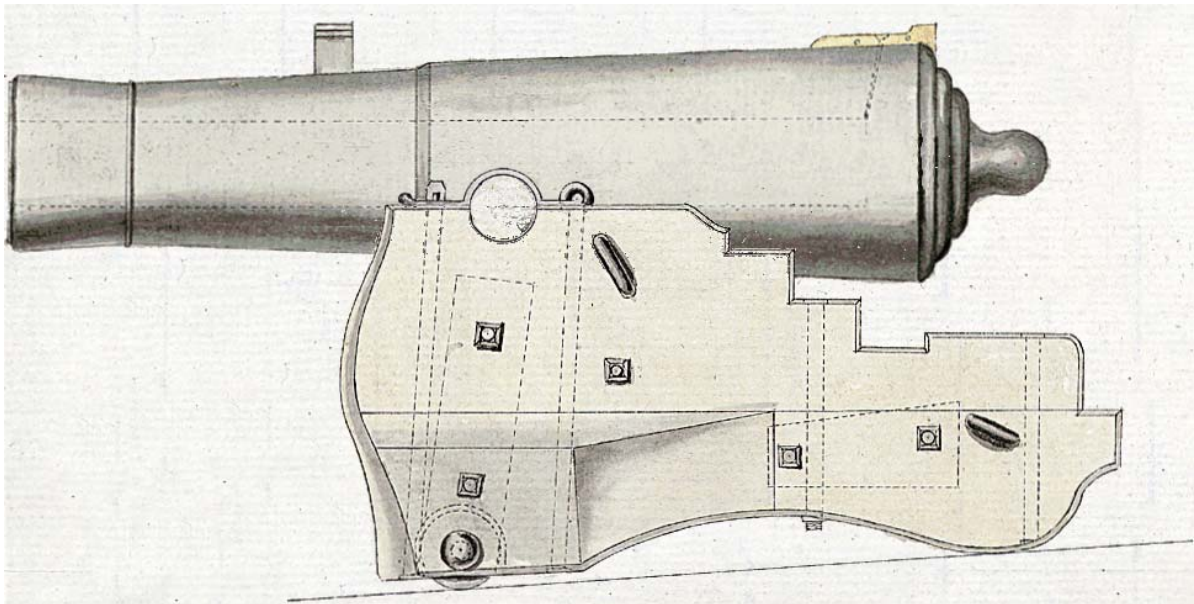
Marinemuseet i Horten: Svend Christian Poulsson's Haandbog i Søartilleri (1821-1823)

Rigsarkivet Kbh.: Søetaten, Skibsjournal for Samsø N^o5 (1811-1812)

Riksarkivet Oslo: Commersecollegiet, Norske sekretariat, Journalsaker

Forfatterens adresse:

Hans Petter Madsen
Norsk Forlishistorisk Forening
Baneveien 7b
0682 Oslo
e-mail: hans.petter@maritimt.net

Summary

THE GUN FROM LYGØR HARBOUR

Triggered by the find of an 18-pounder gun in Lyngør harbour in 1995, the author of this paper analyzes the historical facts relating to the gun and the place it was found. As it was obvious that the age of the gun coincided in time, as well as location of the famous battle of Lyngør (Br. "action of Merdoe") it was initially assumed that it belonged to the Danish/Norwegian frigate "Najaden", sunk during the action.

However, the author compares the data of all 18-pounder guns present in the action in 1812 (British and Danish/Norwegian), to the raised and restored gun. By the positive identification of the gun and its origin, the author now gives a qualified argument for identification of the ship that it originally belonged to. Based on these data the author identifies the ship that the gun was lost from to be the Danish/Norwegian gun brig "Kiel"